

SİVAS/ZARA HABEŞ BÖLGESİ ALEVİ KÖYLERİNDE İCRA EDİLEN CENAZE HİZMETİ*

Funeral Services Performed in Alevi Villages of the Sivas/Zara Habeş Region

Das Bestattungsdienst in den Alevitischen dörfen der Region Habeş in Sivas/Zara

Bülent KELEŞ**

ÖZ

Ölümün evrensel bir olay olması ve herkesin bir gün öleceğini bilmesinden kaynaklı sebeplerle, tarih boyunca ölüm ve ölümlle ilgili ritüeller insanlar arasında öncelik kazanan meselelerden biri olmuştur. Hatırlama, hatırlanma ve ölümden sonraki yaşama bağlı olarak, tabi olunan inancın sınırları içerisinde, ölünün geride kalan yakınlarının da katkısıyla birtakım dini ve/veya diğer ritüeller gerçekleştirilmektedir. Bu ritüeller gerçekleştirilirken, geleneksel ve dini kuralların sürdürülmesine azami gayret gösterilmektedir. Ölenin toplumsal statüsü, vasiyeti, cenaze hizmetini gerçekleştiren kişi vb. etkenler ölüm sonrası ritüellerde küçük değişikliklere yol açmakla birlikte, ritüelin ana gövdesi sabit tutulmaktadır.

Aleviler, içinde buldukları zor koşulların etkisiyle ve karşılaşılması muhtemel olumsuzlukları en aza indirmek gayretiyle, çoğunlukla dini görünürlüklerini gizlemek zorunda kalmışlardır. Hal böyle olunca ibadetlere katılımı yalnızca Alevileri kapsayacak şekilde daraltmışlar ve yabancıların cem vb. erkânlarda bulunmasına sınırlama getirmişlerdir.

* Bu makale 16-17 Eylül 2023 tarihleri arasında İzmir’de düzenlenen Gelenekselleşmenin Eşiğinde: III. Alevi Ritüelleri Sempozyumu’nda tarafımızca sunulan aynı başlıklı tebliğin genişletilmesi sonucu oluşturulmuştur.

** Dr. Öğretmen, Grundschule Goldbach/Almanya, bulentkeles@hotmail.de, ORCID: 0000-0002-5397-7478.

Ancak toplumun genelini ilgilendiren ve Sünni katılımcıların da hazır bulunduğu bazı dini ritüeller umuma açık gerçekleşmiştir. Aleviliği görünür kılan bu az sayıdaki dini geleneklerin başında ise “Cenaze Hizmeti” gelmektedir. Cenaze hizmeti umuma açık olmasına rağmen toplumunun birçok kesiminde Alevilikteki cenaze ritüeline yönelik birtakım bilgi eksiklikleri bulunmaktadır. Bu bilgi eksikliğinin bir sonucu olarak, makalemize konu olarak seçtiğimiz bölgede yaşamını sürdüren Sünni vatandaşlarımızın: “Alevilerle Sünniler arasında aslında bir fark yokmuş.” şeklinde dile dökülen ve şaşkınlık barındıran ifadeleriyle karşılaşmaktadır.

Makalemiz, Sivas ili Zara ilçesinde Habeş (Şerefiye) olarak bilinen bölgedeki Alevi köylerinde uygulanan Cenaze hizmetleriyle sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda Habeş bölgesiyle ilgili genel bilgiler verildikten sonra Alevi köylerinde uygulanan cenaze hizmetleri, Aleviler arasında “*Hoca*” olarak bilinen isimler ve Alevi görüşmecilerimizin katkısıyla derlenerek oluşturulmuştur. Alevi kaynak eserlerinin yanı sıra bizden önce ortaya konulan çalışmalardan da yararlanılarak bir sonuca varılmıştır. Sosyal bilimlerin Nitel araştırma yöntemini uyguladığımız çalışmamızda, desen olarak fenomenolojik yaklaşım tercih edilmiştir. Ayrıca *katılımcı gözlem ve görüşme* yöntemi kullanılarak görüştüğümüz isimlerin deneyimlerinden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alevilikte Cenaze, Cenaze Hizmeti, Sivas/ Zara Habeş Bölgesi, Alevilik, Ölüm, Defin.

ABSTRACT

Due to the nature of death and the awareness that everyone will eventually experience it, death and related rituals have been among the prevailing concerns among people throughout history. Based on beliefs tied to remembrance, being remembered, and the afterlife, various religious and/or other rituals are conducted within the confines of the embraced faith, often with the contributions of the deceased's remaining relatives. While performing these rituals, utmost effort is exerted to adhere to traditional and religious rules. Factors such as the social status of the deceased, their will, and the person conducting the funeral service may lead to minor variations in post-death rituals, but the core of the ritual is kept constant.

Communities adhering to the Alevi belief system, influenced by challenging circumstances and striving to minimize potential adversities, have often found themselves in the need to conceal their religious visibility. Consequently, participation in worship has been restricted to include only Alevi community, and limitations have been imposed on the presence of outsiders in ceremonies such as 'cem.' However, certain religious rituals that concern the broader community and where Sunni participants are also present have been conducted openly. One of the few religious traditions that make Alevism visible is the 'Funeral Service.' Despite the public nature of funeral services, there are some informational gaps regarding the Alevi funeral ritual in many segments of society. As a result of this lack of knowledge, statements expressing surprise and the misconception that there is no actual difference between Alevis and Sunnis have been encountered among Sunni citizens residing in the region we have chosen as the subject of our article.

Our study is limited to the funeral services practiced in Alevi villages in the region known as Habeş (Şerefiye) in the Zara district of Sivas province. Within this scope, after providing general information about the Habeş region, funeral services practiced in Alevi villages were compiled with the contributions of individuals known as 'Hoca' among Alevis and Alevi communicators. In addition to Alevi source works, conclusions were drawn by benefiting from previous studies. Employing the qualitative research method of social sciences, our study applied a phenomenological approach as its design. Furthermore, participant observation and interview methods were utilized to gather insights from the experiences of individuals we interviewed.

Keywords: Alevism, Funeral in Alevism, Funeral Service, Sivas/Zara Habeş Region, Death, Burial.

ZUSAMMENFASSUNG

Da der Tod ein universelles Ereignis ist und jeder weiß, dass er eines Tages sterben wird, waren der Tod und die damit verbundenen Rituale im Laufe der Geschichte eines der vorrangigen Themen der Menschen. Im Zusammenhang mit dem Gedenken, dem Erinnern und dem Leben nach dem Tod werden eine Reihe religiöser und/oder anderer Rituale innerhalb der Grenzen des Glaubens, dem man angehört, und unter der Mitwirkung der vom Verstorbenen zurückgelassenen Angehörigen durchgeführt. Bei der Durchführung dieser Rituale wird darauf geachtet, dass die traditionellen und religiösen Regeln eingehalten werden. Die Faktoren wie der soziale Status des Verstorbenen, sein Testament, der Bestatter usw. führen zu geringfügigen Änderungen bei den Ritualen nach der Beerdigung, aber der Hauptteil des Rituals bleibt gleich.

Aufgrund der schwierigen Bedingungen, unter denen Aleviten leben, und in dem Bestreben, mögliche negative Auswirkungen zu minimieren, mussten sie ihre religiöse Sichtbarkeit oft verbergen. So haben sie nur Aleviten zur Teilnahme an Gottesdiensten zugelassen und die Anwesenheit von Außenstehenden bei Cems und ähnlichen Ritualen eingeschränkt. Einige religiöse Rituale, die für die breite Öffentlichkeit von Interesse sind und an denen auch Sunniten teilnehmen, sind jedoch für die Öffentlichkeit zugänglich. Eine dieser wenigen religiösen Traditionen, die das Alevitentum sichtbar machen, ist die "Trauerfeier". Obwohl die Trauerfeier für die Öffentlichkeit zugänglich ist, fehlt es in vielen Teilen der Gesellschaft an Informationen über das Bestattungsritual im Alevitentum. Diese mangelnde Kenntnis hat zur Folge, dass sunnitische Bürger in der Region, die wir als Thema für unseren Artikel gewählt haben, das Begräbnis nicht kennen: "Es gibt eigentlich keinen Unterschied zwischen Aleviten und Sunniten", ist zu hören und wird mit Erstaunen zur Kenntnis genommen.

Unser Artikel beschränkt sich auf die Bestattungspraktiken in alevitischen Dörfern in der Region Habeş (Şerefiye) im Bezirk Zara der Provinz Sivas. In diesem Zusammenhang wurden nach allgemeinen Informationen über die Region Habeş die in den alevitischen Dörfern praktizierten Bestattungsrituale unter Einbeziehung der unter Aleviten als "Hoca" bekannten Personen und unserer alevitischen Interviewpartner zusammengestellt. Zusätzlich zu den alevitischen Quellenwerken wurde eine Schlussfolgerung unter Verwendung der uns vorgelegten Studien gezogen. In unserer Studie, in der wir die qualitative Forschungsmethode der Sozialwissenschaften angewandt haben, wurde der phänomenologische Ansatz als Design bevorzugt. Darüber hinaus wurden durch die teilnehmende Beobachtung und die Interviewmethode auch die Erfahrungen der Befragten genutzt.

Schlüsselwörter: Die Bestattung im Alevitentum, Die Trauerfeier, Sivas/ Zara Habeş Region, Alevitentum, Der Tod, Die Beerdigung.

Giriş

Cenaze hizmeti ya da yaygın söyleniş şekliyle “Hakka Yürüme Erkanı” son yıllarda Aleviler arasında en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Tartışılan mevzular arasında vefat eden cana yönelik yapılacak ritüellerin erkan mı yoksa hizmet mi olarak isimlendirileceğinden, defin sırasında bağlama eşliğinde deyiş mi yoksa Kur’an mı okumak gerektiğine kadar değişik hususlar bulunmakta ve bu durum Aleviler arasındaki ayrışmayı hızlandırmaktadır. Esasında birbirinden farklı ritüellerin ortaya çıkmasında, Alevilerin farklı ocaklara mensup olması, farklı bölgelerde yaşaması vb. etmenlerin yanı sıra, son yıllarda sıklıkla dillendirilmeye başlanan İslam’dan bağımsız kendine özgü bir inanç olarak Alevilik söyleminin de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Yaşanan tartışmaların boyutu makalemizin sınırlarını zorlayacağı için Sivas ili Zara ilçesi hudutları içerisinde yer alan, yöre insanı tarafından Habeş olarak anılan, ancak resmi kayıtlarda Şerefiye olarak isimlendirilen bölgede yaşayan Alevilerin “Cenaze Hizmeti” ritüelini nasıl uyguladıkları hakkında bilgi verip değerlendirmelerde bulunacağız.

I. Zara İlçesinin Tarihi ve Coğrafi Konumu

Sivas il sınırları içerisinde yer alan Zara ilçesi, Sivas’a bağlı 16 ilçeden biridir. Doğu ve Batı arasındaki bağlantıyı sağlayan “İpek Yolu” ve Sivas-Erzincan karayolu üzerinde bulunan ilçenin Sivas il merkezine olan uzaklığı 70 km civarındadır. İç Anadolu Platosunun Kızılırmak havzasında yer alan Zara’nın, kuzeyinde Koyulhisar, kuzeydoğusunda Şuşehri, doğusunda İmranlı, güney ve güneydoğusunda Divriği, güneybatısında Kangal, batısında Hafik, kuzeybatısında ise Doğanşar yer almaktadır. İlçe genelinde çok eski zamanlardan beri başlıca gelir kaynağı olarak tarım ve hayvancılık göze çarpmaktadır (Eken 2006: 107,108). 1980’lere kadar küçükbaş hayvancılık revaçta iken, sonraki yıllarda daha kolay ve karlı bir uğraş olduğu düşünülerek büyükbaş hayvancılığa yönelik bir geçiş yaşanmıştır. Zara denilince akla gelen önemli geçim kaynaklarından birisi de arıcılıktır. Arıcılık ilçenin kültürel yaşamına da etki etmiş ve 1998’den itibaren düzenli olarak *Bal ve Kültür Festivali* düzenlenmeye başlanmıştır.

Zara’da başta Roma İmparatorluğu olmak üzere, geriye dönük olarak Pers İmparatorluğu Medler, Kimerler ve Urartular gibi çok sayıda uygarlığın hüküm sürdüğü belirtilmektedir. Tarihi kalıntılardan hareketle yapılan saptamalarda ise ilçedeki yerleşim tarihi M.Ö. 2600’lü yıllara kadar geri götürülmektedir (Acar 2021: 23).

İlçeye Zara adının verilmesi ise Anadolu Selçuklu Devleti döneminde gerçekleşmiş ve Alâaddin Keykubat'ın Şeyh Merzubân Veli'ye¹¹ vermiş olduğu vakfiyede ilk defa Zara adı zikredilmiştir (Mahiroğulları 1999: 11; Acar 2021: 24). İlçede hemen herkes tarafından bilinen ve anlatılan efsaneye göre Zara isminin kökeni olarak Şeyh Merzubân ile aynı dönemde yaşadığı iddia edilen Zaro isimli Ermeni aşiret ağası gösterilmektedir. Ancak ilçe merkezi Zara olarak bilinmekle beraber ilçe sınırlarını kapsayan bölge Osmanlı kayıtlarında Koçgîri olarak geçmektedir. Koçgîri isminin kullanılmasına gerekçe olarak, Horasan'dan Erzincan ve Tunceli bölgelerine gelen² oradan da Kanuni Sultan Süleyman'ın 1539 yılındaki İran seferi dönüşü vermiş olduğu buyrukla başta Zara olmak üzere, İmranlı civarına yerleşen Koçgîri aşiretine³ mensup Alevi topluluklar gösterilmektedir (Fırat 1961: 27, 61, 79; Mahiroğulları 1999: 11). Bölge 300 yıldan fazla bir süre ilçeye bağlı dağlık arazideki köylere yerleştirilen aşiretin ismiyle anılmıştır. Günümüzde bu isim özellikle Aleviler arasında hala kullanılmaya devam etmektedir.

- 1 Asıl adı Şeyh Mahmud b. Ali El-Hüseyini El-Bağdadi El Vefai El Hanefi olan Şeyh Merzubâ'nın Ebul Vefa'nın halifelerinden olduğu ve Anadolu'yu İslamlaştırmak üzere görevlendirildiği söylenmektedir. Ölüm tarihi tam olarak bilinmese de Şeyhmerzuban Mahallesinde bulunan türbesinin 1237 ile 1274 arasında tarihlendirilmesinden hareketle 1237 yılı veya öncesinde vefat ettiği söylenebilir. Şeyh Merzubân Veli hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: (Acar 2021, 187-90; Mahiroğulları 1999, 177,178)
- 2 Bölgede yaşayan Aleviler arasında "Horasan kökenli oluş" düzenli olarak tekrarlanan bir durumdur. Hatta Erzurum'un ilçesi Horasan ile karıştırılmanın önüne geçmek için "İran-Horasan'ı" özellikle vurgulanmaktadır.
- 3 M. Şerif Fırat, Koçgîri aşiretinin kökeninin 1232 yılında Alâaddin Keykubat'ın 12 Türkmen kabilesine verdiği şecerede adı geçen Hormek (Şecerede Hurem Began şeklinde anılan aşiretin reisi olarak Cafer ismi zikredilmektedir) kabilesinin bir kolu olduğunu kabul etmektedir. Bkz.: (Fırat 1961: 61-63) Biz Koçgîri kelimesinin 1980'li yıllara kadar çoğunlukla küçükbaş hayvancılık (her hanede küçükbaş hayvan olarak mutlaka koyun bulunmaktaydı) yapan bölge halkına, bu uğraşından dolayı Koçgîri isminin verildiği kanaatindeyiz. Nitekim Koçgîri isminin ilk kullanımına dair anlatılan bir efsane bizim bu düşüncemizi destekler niteliktedir. Anlatıya göre Kızıldağ eteklerindeki bir Alevi köyüne gelen Alevi dedesi, köylülerin susuzluktan yakınmaları üzerine köylüleri de yanına alarak köy yakınlarındaki düz bir alana giderek elindeki asasıyla yere vurmuş ve asasını vurduğu yerden su fışkırarak gölet oluşmuştur. Oluşan göletin içinden kendilerine doğru yüzerek gelen koçu gören dede, "bundan sonra buranın adı Koçgîri olsun" demiş ve bölge bu isimle anılmaya başlamıştır. Ancak Mamo Baran, Koçgîri kelimesinin Kürtçe kökenli olduğunu, Türkçe "Göç" kelimesiyle Kürtçe "Gır" kelimesinin bir araya gelmesi sonucu "Büyük Göç" anlamına gelen "Goça gır"dan türetildiğini ileri sürmektedir. Bkz.: (Baran 2002: 28) Ayrıca bkz.: (Belir 2018: 10,11)

1836 yılına kadar olan Osmanlı kayıtlarında köy olarak gözüken Zara, o tarihten sonra Koçgiri adıyla nahiye yapılmıştır. 1854'te Sivas Vilayetine bağlanan Zara, 1858'de sancak, 1870'te kaza statüsüne yükseltilmiş ve 1871'de de Zara Belediye teşkilatı kurulmuştur (Acar 2021: 40; Mahiroğulları 1999: 11). Kaza merkezi için Zara ismi kullanılırken, kaza sınırları içerisinde kalan bölge Koçgiri olarak anılmaya devam etmiştir.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (ADNKS) 2022 yılı Şubat ayında açıklanan 2021 yılı verilerine göre Zara ilçe genelindeki toplam nüfus 21.648 kişidir. Nüfusunun 11.643'ü ilçe merkezinde yaşarken, geriye kalan 10.005 kişi köylerde ikamet etmektedir. Elde etmiş olduğumuz istatistiki verilere göre ilçe merkezindeki nüfusun ne kadarının Alevi olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Buna karşın köylerdeki Alevi nüfusunun tespiti nispeten daha kolaydır. Nitekim yörede yaşayan biri olarak hangi köyün Alevi, hangisinin Sünni olduğu tarafımızca gayet açıktır. Buna göre sadece Alevilerin yaşadığı köylerdeki toplam kişi sayısı 3.598'dir. Alevi ve Sünnilerin birlikte yaşadığı köylerdeki toplam nüfus ise 580'dir. Birlikte yaşanan köyler içerisinde en kalabalık nüfusa sahip köy, 293 kişiyle Şerefiye'dir.⁴

I. a) Habeş (Şerefiye) Bölgesinin Tarihi ve Coğrafi Konumu

Yöre hakkında yazılan bazı kitaplarda ismi "Abeş ve Abaş" olarak geçse de (Çelik ve Duran 2019: 20-23; Acar 2021: 41) biz hem bölge halkının kullandığı isim olması hem de Habeş Çayı'nın etrafında kurulmasını göz önünde bulundurarak "Habeş" adını tercih etmiş bulunmaktayız. Bölge 1243 yılında Anadolu Selçuklu Devleti ile Moğollar arasında gerçekleşen ve Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılmasının önünü açan Köseadağ Savaşı'nın yapıldığı yer olarak da bilinmektedir. Ali Rıza Çelik ve Rıza Duran hazırlamış oldukları kitapta Habeş bölgesinin 1881'e kadar Şarlı Karahisar'a bağlı bulunduğunu, o tarihten sonra Koçgiri'ye bağlandığını bildirmektedir (Çelik ve Duran 2019: 24). İsmail Hakkı Acar günümüzdeki merkezi Şerefiye olan yerleşim yerinin ilk olarak "Kurbagalı" mevkiinde kurulduğunu ve bölgede yaşayan Rum ve Ermenilerce "Doğros" olarak adlandırıldığını söylemektedir. Acar'ın verdiği bilgilere göre yöredeki Rum ve Ermenilerin türlü sebeplerle bölgeden ayrılmasından sonra, yerleşim yeri günümüzdeki konumuna taşınmış ve Şerefiye olarak adlandırılmıştır (Acar 2021: 41). Acar'ın yerleşim yeri ve isim değişikliğine dair verdiği tarih 15 Kanun-i Sani 1327'dir. Bu tarihi Çelik ve Duran da onaylamaktadır. Ancak Acar'ın,

4 Ayrıntılı bilgi için bkz.; ZARA NÜFUSU, SİVAS (nufusune.com).

“Ermeniler ve Rumlar ayrıldıktan sonra yerleşim yerinin ismi değiştirilmiştir” savı doğru gözükmemektedir. Zira belirtilen bu tarih Miladi Takvime göre 28 Ocak 1912’ye denk gelmektedir ve o tarihte Ermeni ve Rum unsurlar yörede yaşamaya devam etmektedirler.

Kösedağ’ın batı ve güneybatısında yer alan Habeş bölgesi, Zara’nın kuzeyinde bulunmaktadır. Habeş doğuda Suşehri, kuzeyde Koyulhisar, kuzeybatıda Doğanşar, batıda ise Hafik ilçeleriyle sınır komşusudur. 1882-1885 yılları arasında Sivas’ta valilik yapan Halil Rıfat Paşa döneminde yapılan ve Sivas ile Ordu illerini birbirine bağlayan 212 kilometrelik yol (Valiliği süresince “gidemediğin yer senin değildir” şiarıyla hareket eden Halil Rıfat Paşa, Sivas Vilayeti sınırları içerisinde kalan bölgelere sayısız hizmet götürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tuncel 2001: 15,17) Şerefiye’den geçmektedir. 1980’li yıllara kadar önemini koruyan bu yol, önce Kızıldağ, ardından Zara-Suşehri arasında D865 numaralı “Geminbeli Geçidi” yolunun açılmasıyla birlikte eski önemini kaybetmiş ve sadece civar köylerin ulaşımını sağlayan bir bağlantı yolu haline gelmiştir. Acar’ın vermiş olduğu bilgilerden anladığımıza göre Sivas-Ordu yolunun kullanıma açıldığı 1800’lü yılların son çeyreğinden itibaren, uzunca bir süre ağustos ayında düzenli olarak panayır düzenlenmiştir (Acar 2021: 42). Rum, Ermeni, Alevi ve Sünni vatandaşlarımızın birlikte yaşadığı bölgede, her kesimden insanın katılımıyla gerçekleştiği söylenen bu panayırlar, kültürel çeşitliliği ve hoş görüyü yansıttasının yanı sıra birlikte yaşamın güzelliğini göstermesi açısından da oldukça dikkat çekicidir. Ancak maalesef bu kültürel çeşitlilik Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin tehcire tabi tutulması ve akabinde Rumların da mübadeleyle bölgeden ayrılması sonucu canlılığını yitirmiştir. Bölgedeki kültürel çeşitlilik 1925 yılından itibaren başta Dereköy ve Kayadibi olmak üzere, Alişir, Armutçayır, Güllüali, Göktepe, Çatören köylerine Boşnak göçmenlerin yerleştirilmesi (Çelik ve Duran 2019: 85) ve 1952’de de Bulgaristan’dan gelen göçmenlerle (Acar 2021: 41) yeniden canlanmaya başlasa da 1800’lü yıllardaki zenginliğine kavuşamamıştır.

Habeş bölgesi 1862’de Sivas Vilayet Salnamelerinde nahiye olarak kayda geçirilmiştir. (Çelik ve Duran 2019: 140) 1912’de nahiye merkezi olarak Şerefiye’nin belirlenmesiyle birlikte resmi kayıtlarda Şerefiye olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1992’de belde statüsü kazanan Şerefiye, 2014 yılında nüfusun 1850 kişiye düşmesiyle birlikte belde statüsünü kaybetmiş ve muhtarlıkla yönetilmeye başlanmıştır (Mahiroğulları 1999: 35; Acar 2021: 43). Günümüzde köy statüsünde yönetilen

Şerefiye’de düzenli ikamet eden kişi sayısının 293 olduğunu dikkate aldığımızda, nüfus kaybının artarak devam ettiği görülmektedir.

I. b) Habeş Bölgesinde Alevi Nüfusu

Habeş bölgesinde Şerefiye’yle birlikte 34 köy bulunmaktadır. Bu köylerden 11’inde⁵ sadece Aleviler yaşarken, Şerefiye’yle birlikte 4 köyde⁶ Aleviler ve Sünniler birlikte ikamet etmektedir. Geriye kalan 19 köy ise yalnızca Sünnilerden oluşmaktadır. Alevi ve Sünnilerin birlikte yaşadığı köylere, Aleviler sonradan gelip yerleşmişlerdir. Çelik ve Duran, Alevilerin bölgeye gelişinin 1700’lü yılların sonlarından itibaren başladığını ve Alevilerce kullanılan ilk yerleşim yerinin Çevirmehan köyü olduğunu ileri sürmektedir (Çelik ve Duran 2019: 38,95).

Elde etmiş olduğumuz nüfus bilgilerine göre 2021 yılı itibariyle Habeş bölgesinde 2.649 kişi yaşamaktadır. Yalnızca Alevilerden oluşan köylerdeki toplam yerleşik nüfus 644’tür.⁷ Alevi ve Sünnilerin birlikte yaşadığı köylerin nüfusu ise 486’dur.⁸ Bu rakamlardan hareketle, Habeş bölgesinde ikamet eden Alevi nüfusunun 800 ile 900 arasında olduğunu ileri sürebiliriz. Bu rakamları 1980’li yıllardaki Alevi köylerinin nüfusuyla karşılaştırdığımızda, neredeyse 1985’teki tek köyün nüfusuna denk geldiği görülecektir. Nitekim Mahiroğulları’nın aktardığı bilgilere göre 1985’te gerçekleşen nüfus sayımında Becekli köyünde 610, Çevirmehan köyünde ise 520 kişi tespit edilmiştir. Mahiroğulları’nın verdiği bilgiler ışığında, bölgede yalnızca Alevilerin yaşadığı köylerde 1985 yılı itibariyle Alevi nüfusunun 2.795 olduğu anlaşılmaktadır. Aynı tarihte sadece Sünnilerin yaşadığı köylerdeki toplam nüfus ise 4.305 olarak ölçülmüştür. Şerefiye dışında kalan Alevi ve Sünni nüfusun karışık olduğu köylerde ise 1985 yılında 633 kişi⁹ bulunduğu tespit edilmiştir (Mahiroğulları 1999: 36-39).

5 Bu köyler; Alişir, Becekli, Büyükgüney, Çevirmehan, Çorak, Göktepe, Güllüali, Kovacık (Aşağı Kovacık), Pazarbelen, Söğütlü ve Şenyayla’dır.

6 Alevi ve Sünni nüfusun birlikte yaşadığı köyler: Armutçayırı, Keçeyurdu, Şerefiye ve Yeşilköy

7 Çelik ve Duran, bir Alevi köyü olan Becekli’nin 1950 yılındaki nüfusunu 628 olarak vermektedir. Bkz.: (Çelik ve Duran 2019: 144) Neredeyse günümüzdeki tüm Alevi köylerinin toplam nüfusuna denk gelen bu rakam, 1960’tan sonra köyden kente gerçekleşen göçü yansıtmaması açısından oldukça dikkat çekicidir.

8 <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

9 2021 yılı itibariyle bölge genelinde 2.649 kişinin yaşadığı düşünüldüğünde, yaşanan nüfus kaybı oldukça dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır.

Tamamı Alevilerden Oluşan Köyler ve Nüfus Bilgileri¹⁰			
	Köy Adı	1985 Nüfusu	2021 Nüfusu
1	Alışır	328	104
2	Beceklı	610	98
3	Büyükgüney	23	36
4	Çevirmehan	520	107
5	Çorak	144	20
6	Göktepe	300	80
7	Güllüali	235	39
8	Kovacık	101	35
9	Pazarbelen	307	53
10	Söğütlü	109	22
11	Şenyayla	118	50
Toplam		2.795	644

Bölgeye sonradan gelerek buradaki Alevi köylerine yerleşen Ocakzade aileler de bulunmaktadır. Ocakzadelerin Habeş bölgesine iskanlarının, taliplerinin ısrarı ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Tespitlerimize göre; Beceklı ve Şenyayla köylerinde Baba Mansur Ocağı, Göktepe köyünde Sarı Saltık Ocağı, Güllüali köyünde Şih Çobanlı Ocağı, Çevirmehan köyü Çamlıkale mezarında Pir Sultan Ocağı'na mensup ocakzedeler yaşamaktadır. Pir Sultan Ocağı ile Şih Çobanlı Ocağına mensup ocakzadeler¹¹ yurtiçi ve yurtdışında yaşayan Alevilere yönelik dini faaliyetlerde “dede” olarak hizmet veremeye devam ederken, Baba Mansur ve Sarı Saltuk ocağı mensuplarının faal dedelik yaptığına dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Kısıtlı doğal kaynakların sınırsız insan ihtiyaçlarına yetersiz gelmesi, insanları başka bölgelere yönelik arayışa sürüklemektedir. Habeş bölgesi insanı da yaşadıkları ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için çareyi başta İstanbul olmak üzere Türkiye'deki büyükşehirlerle Avrupa'nın değişik ülkelerine göçte aramıştır. Başta Almanya olmak üzere Avusturya, Fransa ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerinde bölge insanının kurmuş olduğu derneklerle de karşılaşmaktadır (Keleş 2021: 61, 87, 265, 317). Habeş

10 Tablo ZARA NÜFUSU, SİVAS (nufusune.com) internet sayfası üzerinden alınan veriler esas alınarak tarafımızca oluşturulmuştur.

11 Örneğin Almanya/Köln şehrinde yaşayan Pir Sultan Ocağı mensubu Cafer Özata ve Avusturya Viyana'da yaşayan Şih Çoban Ocağı mensubu Celal Bektaş faal olarak dedelik hizmetini yürütmektedirler.

bölgesinde kalan köylülerin başlıca geçim kaynağı ise Zara ilçe genelinde olduğu gibi tarım ve hayvancılıktır. İlk dönemlerde yoğun olarak görülen küçükbaş hayvancılığın yerini bu bölgede de büyükbaş hayvancılık (sığır yetiştiriciliği) almıştır. Arıcılık da yöre insanının tercih ettiği uğraşlar arasında ilk sıralara yerleşmiştir.

II. Ölüm

Ölüm, genel olarak bilinmez ve tehdit edicidir. İçerisinde tehdit barındırmasından dolayı aralarında Türklerin de bulunduğu bir çok toplum, cinayet, isyan ve tecavüz gibi suçların karşılığı olarak ölüm cezası uygulamıştır (Tryjarski 2012: 92, 97). Ölüm, doğum ve evlilikle birlikte insan yaşamındaki önemli geçiş noktalarından bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Ancak; doğum ve evlilik insanın yaşam süreciyle alakalıyken, ölüm yaşamın son bulduğu andan sonrasına konu olmaktadır. Bu yönüyle ölüm, bedenın yaşam fonksiyonlarının son bulmasının ötesinde bir anlayışla ele alınmaktadır. Nitekim Orhan Acıpayamlı ölümü; ruhun gövdeden ayrılmasıyla açıklanan evrensel halk inancı (Acıpayamlı 1978, 78) olarak izah etmektedir. Beden ve ruhu iki farklı unsur olarak ele alan bu tanım, cansız bedenın toprağa gömülmesinden sonra ölenin ruhunun nereye gideceği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Zira ilkel inançlarda dahi yaşamın ölümle birlikte sona ermeyeceği inancı hakimdir (Acıpayamlı 1962: 245). *Ölüler âlemi* tasarımı bu bağlamda ölümler için bir durak olarak düşünülmüş ve mezarlıklar, denizlerin dibi, dağların zirvesi, ormanların içi, mağaralar, kayalıklar, uzak adalar ve bataklık gibi yerler ruhların ve ölümlerin mekanı olarak görülmüştür (Örnek 2017b, 180). Bu anlayış başta İbrahimi dinler olmak üzere birçok inanç sistemine de yansımış ve ölüm, bir son değil, vaat edilen gerçek hayata başlama süreci (Gashi 2021, 82) olarak açıklanmıştır. Bu yönüyle baktığımızda Sedat Veyis Örnek'in "*din, folklorun konusu olan olaylardan en çok ölüme el atmaktadır*" (Örnek 2017: 20) tespiti, her dönem için geçerliliğini korumaktadır. Zira ölümün bir son oluşundan korkan insanoğlu, dinlerin ölüm sonrası hayat için kendisine vaat ettiği ile teselli bulmaktadır. İlahi din mensupları için ölüm, asıl yaşama geçişin adıdır. Arthur Schopenhauer, bu boyutuyla dinleri, felsefeyle birlikte ölüme karşı bir panzehir olarak tarif etmektedir (Schopenhauer 2012: 50). Ölüme yüklenen bu anlamdan dolayı, inanılan dinin belirlediği sınırlar ve kurallar dahilinde merasim düzenlenmektedir.

Schopenhauer ölümü felsefenin ilham perisi olarak tanımlamakta ve insanın ölümün kesinliğini akli vasıtasıyla kavradığının altını çizmektedir. Ona göre insanlar, dinlerin yardımıyla ölümü soğukkanlılıkla karşılamaktadır (Schopenhauer 2012: 50, 51). Nitekim ölüm, isabet ettiği kişiyle sınırlı kalmayan, başta aile yakınları olmak

üzere çevredeki birçok insanı da etkileyen toplumsal bir olaydır. Vefat eden kişiyi dünya gözüyle tekrar göremeyecek olmak, ölen kişinin yakınlarında büyük bir duygusal çöküntüye yol açmaktadır. Ancak yaşam onlar açısından devam etmektedir ve yaşayanlar için yerine getirilmesi gereken sorumluluklar bulunmaktadır. Hayatını kaybeden kişinin geride kalan yakınları, içinde buldukları duygusal çöküntüye rağmen başta cenazenin defin işlemi olmak üzere diğer birçok görevi yerine getirirler. Bu aşamada akrabalık bağlarının yanı sıra komşuluk ilişkileri de devreye girmekte ve başta mezar yerinin kazılması olmak üzere cenaze işlemleri içim kefen vb. malzemelerin tedarik edilmesi gibi görevler, akrabalar ve/veya komşular arasında paylaşılmaktadır.

II. a) Alevilerde Ölüm

Aleviler arasında “ölüm” iki türlü anlaşılmaktadır. Birincisi yaşam fonksiyonlarının sona ermesiyle gerçekleşen “*biyolojik ölüm*”, ikincisi “*ölmeden önce ölmek*” tabiriyle de ifade edilen ve daha çok “*İkerar vermekle*” ilişkilendirilen ölümdür (Aktaş 1999, 118-22; Yavuzer 2015, 70-72). Biz cenaze hizmetine odaklandığımız için *İkerar* esnasında dile getirilen ölüme değinmeyeceğiz. Ölüm sözcüğü Aleviler tarafından çok fazla tercih edilen bir kelime değildir. Hayatını kaybedenler için “öldü” demek yerine konuyla ilgili araştırma yapan birçok bilim insanının tespit ettiği gibi; *Hakk’a yürümek, gerçeklere kavuşmak, gerçeklere erişmek, don değiştirmek, Göçmek, sır olmak, emaneti teslim etmek, kalıbı dinlendirmek* vb. deyimler kullanılmaktadır (Yıldız 2007; 2-3; Aktaş 2015: 19; 1999: 118- 122; Yavuzer 2015: 73-75). Bu deyimlerin kullanılışı, “*Biz şüpheşiz (her şeyimizle) Allah’a aیتiz ve şüpheşiz O’na döneceğiz*” (*Kur’an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/56*) şeklinde Türkçeye tercüme edilen Bakara Sûresi’nin 56. Ayetinden bağımsız düşünülemez. Ancak biz Kur’an’daki ifadenin yanı sıra, “ölüm” kelimesinin soğukluğunu, edebi derinlik ve bâtnî manayla zenginleştirilmiş söylemlerle hafifletme gayretinin de bu tarz deyimler kullanılmasında etkili olduğu kanaatini taşımaktayız.

İbrahimi dinlere göre insanlık tarihindeki ilk ölüm ve ölünün defni Hz. Adem’in oğullarından Kabil’in, kardeşi Habil’i yaşadığı kıskançlık yüzünden darp etmesi ile gerçekleşmiştir. İslam da İbrahimi bir din olarak bu hadiseyi aynen kabul etmektedir. Kur’an-ı Kerim’de Mâide Suresi’nin 27-31 ayetleri bu olaya vurgu yapmaktadır. Mâide Suresi 31. ayette “*Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyeyen bir karga gönderdi. ‘Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örümekten aciz miyim ben?’ dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştun*” (*Kur’an-ı Kerim, Mâide Sûresi, 5/27-31*) denilerek ilk defin eyleminin nasıl ve neye

dayanılarak gerçekleştirildiği anlatılmaktadır. İnan Beler de hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde, Koçgiri bölgesinden Adana/Tufenbeyli'ye göç etmiş Alevilerle yapmış olduğu görüşmelerde ölünün gömülmesi geleneğinin Kabil'in Habil'i öldürdükten sonra Habil'in cesedini toprağa defnetmesine dayandırıldığını gözlemlemiştir (Belir 2018: 107,108). Bölgede görüştüğümüz isimler de Kur'an'da anlatılan hadiseden haberdar olduğunu göstererek Beler'in ulaştığı sonuçları desteklemiştir (KK-3; KK-10).

II. b) Ölüm Belirtisi Olarak Anlaşılan Haller

Ölünün hazırlanması, ağır hasta olan kişinin öleceğinin anlaşılmasıyla başlar. Doktorların ağır hasta olan kişiye öleceğine dair teşhis koyması, anlaşılma birincil etkidir. Durumu ağır olan hastalarda, kişinin her an öleceği düşünülerek, aile yakınları tarafından hastanın beden temizliğine özen gösterilir. Genellikle eve hoca çağrılarak Kur'an okutturulur. Kur'an okutulmasından maksat, hastanın daha rahat can vereceğine inanılmasıdır.

Sedat Veyis Örnek, ölümü düşündüren önbelirtiler arasında, hayvanlarla ilgili olanlar, ev, ev eşyası, araç-gereç ve yiyeceklerle ilgili olanlar, astronomik, kozmik ve meteorolojik olaylarla ilgili olanlar, düşünle ilgili olanlar, hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişikliklerle ilgili olanlar, tabut, kazma, kürek, kazan ve cesetle ilgili olanlar şeklinde bir tasnif yapmaktadır. Örnek, yapmış olduğu tasniflerden bölgemizle ilgili olanları; köpek uluması, köstebeğin çelediği toprağın mezara benzemesi, geceleyin ve ev yakınında baykuş ötmesi, bahar mevsiminde leyleğin ağzında beyaz çaputla gelmesi, cam eşyalarının düşerek kırılması, yıldız kayması, düşünde sarı renkli meyve görülmesi veya yenilmesi, düşünde diş çektirilmesi ve dişlerin dökülmesi, rüyada beyaz renkli manda görülmesi, rüyada kutsal bir kişi tarafından öleceğinin bildirilmesi, daha önce ölen birinin rüyada düşü göreni çağırması veya bir yere götürmesi, rüyada evin önünde kalabalık halk topluluğu görülmesi, rüyada vücudun bir uzvunun kaybedildiğinin görülmesi, ağır hastanın evine ya da doğduğu yere gitmek istemesi, gâipten ses duyduğunu, bir takım kimseleri gördüğünü söylemesi veya sayıklaması, iştahının kesilmesi (Örnek 2017: 23-46; Acar 2021: 240) şeklinde sıralamaktadır. Beler de Koçgiri aşiretinin Kayseri, Maraş ve Adana kolları üzerinde yapmış olduğu çalışmasında, sabah saatlerinde evin çatısında saksağan ötmesi, baykuş ötmesi, horozun vakitsiz, tavuğunsa horoz gibi ötmesi, köpeğin geceleyin başını gökyüzüne doğru diker uluması, tarım ve hayvansal ürünlerin beklenenden daha bereketli olması, yıldız kayması, havanın basık ve/veya puslu olması, ölmüş olan birine rüyada bir

şey verilmesi, rüyada yaş ağaç kesilmesi ve/veya evin damındaki merteklerin ya da taşıyıcı direğin devrilmesi, rüyada dişlerin dökülmesinin yanı sıra rüyada ayakkabı veya çorap giyilmesi, toprak kazılması, sabun, yün ve kazan görülmesi, aile dışında bir kadının özellikle de kadınların görülmesi vb. düşleri sıralamaktadır. Beler, hastanın aşırı yemek yemeye başlaması, sürekli ölmüş kişileri çağırması gibi davranışlarının yanı sıra çocukların sürekli ve anlamsız ağlamalarının da ölümle ilişkilendirildiğini söylemektedir(Beler 2018, 56-72). Bütün bu tespitlere ek olarak bölge Alevileri arasında yapmış olduğumuz gözlemlerde, gün içinde dinlenmek için oturlan yerde anlık ve kısa süreli uyuya dalışın da yakın akrabalarından birinin ölüm haberinin geleceğiyle ilişkilendirildiğini belirtmek isteriz(KK-8; KK-9).

II. c) Cenaze Hizmetinin İcracısı

1990'lı yılların sonu, 2000'li yılların başlangıcına kadar yörede gerçekleşen cenazelerin kaldırılmasında genellikle bölgede "Hoca" olarak isimlendirilen kişiler görev almıştır(KK-2; KK-3; KK-4; KK-5; KK-11). Öyle ki; 1980'li yıllara kadar her Alevi köyünde en az bir hoca bulundurulmasına azami gayret gösterilmiştir. Hocaların yetiştirilmesinde geleneksel yöntemler kullanılmış ve her hocanın kendisinden sonraki kuşak içerisinde bir kişiye el verip, halef olarak bırakması teşvik edilmiştir(KK-3; KK-4; KK-5; KK-11). Eğer köyde birden fazla hoca bulunuyorsa, cenazenin yıkanması ve Kur'an okunması gibi görevler birlikte icra edilmiştir. Tarafımıza aktarılan bilgilere göre, günümüzde Sünni vatandaşlarımızın cenaze ritüeli sırasında mezar başında birden fazla hocanın Kur'an okuma geleneği, 1970'li yıllardaki Alevi köylerinde sıklıkla uygulanmış ve çok sayıda Alevi Hoca aynı anda veyahut da biri diğerini takip edecek şekilde Kur'an okumuştur(KK-4).

Dedelerin cenaze hizmetini icrası ilk dönemlerde pek rastlanılan bir durum değildir. Habeş bölgesinde Dedeler, görgü ve ikrar cemleri, Musahiplik Cemi, Hızır Cemi vb. ibadet ve erkânların asli icracısı olarak kabul edilmektedir. Dedelerin mezarlarının yanı sıra, içinde yaşadıkları haneleri de yöre halkı tarafından kutsal addedilmekte ve her fırsatta ziyaret edilerek, karşılaşılan ya da karşılaşılmaması muhtemel olan musibetlere karşı koruyucu olunacağına inanılmaktadır. 2000'li yıllarla birlikte yöredeki Pir Sultan Ocağı ve Şih Çobanlı Ocağı'na bağlı dedelerin asli görevlerinin yanı sıra cenaze hizmetini de önceki yıllara göre daha yoğun bir şekilde yerine getirmeye başladıkları görülmüştür(KK-2). Nitekim, 14.05.2004'te vefat eden Şih Çobanlı Ocağı mensubu Hamza Bektaş'ın cenaze hizmetini, Ağuiçen Ocağı dedelerinden Niyazi Bozdoğan

yürütmüştür(KK-1). Bu yeni durumun, şehirlerdeki kurumsallaşmayla birlikte dedeye biçilen rolün değişmesi, ölen kişinin toplumsal konumu, geride kalan yakınlarına vasiyeti vb. etkenlerin sonucunda ortaya çıktığı kanaatini taşımaktayız.

Araştırma konusu yaptığımız bölgede ikamet eden ve Kur'an okuyarak cenaze hizmetlerine yardımcı olan beş isim tespit etmiş bulunmaktayız.¹² Bu isimlerden dördü hoca olarak bilinmekte ancak sadece üç tanesi tüm cenaze hizmetlerini yürütmektedir. İki kişi zaruri olmadıkça köy sınırları dışında cenaze hizmeti görmezken, sadece bir hoca Habeş bölgesindeki bütün köyleri ve hatta Zara'yı da kapsayacak şekilde cenaze hizmetlerini icra etmektedir. Alevi hocalardan iki tanesinin İmam Hatip Lisesi mezunu olması dikkat çekicidir. Bölgede Alevi hocalarına ulaşılabilmesi veyahut da mevcut Alevi hocaların müsait olmaması durumunda, Alevi köylerine komşu Sünni köylerinde imamlık yapan din görevlilerinin cenaze hizmeti için çağrıldığı da görülmüştür. Kaynak kişilerimiz arasında Sünni Hoca da bulunmaktadır. Ütükürdü köyünde imam olarak görev yapan kaynak kişimiz, çağrıldığı zamanlarda Alevilerin hassasiyetlerini dikkate alarak hareket ettiğini özellikle belirtmiştir(KK-6).

III. Habeş Bölgesi Alevilerinde Cenaze Hizmeti

Bu başlık altında vereceğimiz bilgiler, kaynak kişilerimizden almış olduğumuz verilerden derlenerek hazırlanmış ve bizzat yapmış olduğumuz gözlemlerle de desteklenmiştir.¹³ İcra edilen cenaze hizmetini anlatmaya geçmeden önce, aktaracağımız uygulama şeklinin, son yıllarda başlayan tartışmalardan bağımsız olarak ele alındığını ve uygulayıcılarının bölgede "hoca" olarak bilinen kişiler olduğunu özellikle belirtmek isteriz. Ayrıca başta Mehmet Yaman (Yaman 2012, 16-32; Yenialtun 2021, 13-31; Doğan 2020, 19-52) olmak üzere birçok Alevinin kaleme almış olduğu Alevilikte cenaze hizmetinin uygulandığı ile bölgede gözlemlendiğimiz pratik farklılık arz etmektedir.

III. a) Ölünün Hazırlanması

Habeş bölgesinde kişinin son nefesini verdiğinin anlaşılmasıyla birlikte defin hazırlıklarına girilir. Ölü evinden gelen ağlayış ve yakarış sesleriyle yakın komşular

12 Beceklî 1, Büyükgüney 1, Çevirmehan 1, Çorak 1, Güllüalî 1.

13 Kaynak kişi isimleri, makalemizin sonundaki "Sözlü Kaynaklar" başlığı altında görülebilir. Cenaze hizmetinin icrasında hocalar arasında kayda değer herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir.

durumdan haberdar olur. Ardından uzak yerlere ve ölünün yakınlarına haber gönderilir. Örnek, haberleşme araçlarının günümüzdeki kadar yaygınlaşmadığı dönemlerde, ölümün duyurulması için tellal ve özel habercilerin kullanıldığından bahsetmektedir(Örnek 2017: 55). Özel haberci gönderilmesi Habeş bölgesi için de geçerlidir. Haberleşme araçlarının günümüzdeki kadar kullanılabilir ve yaygın olmadığı dönemlerde her köyde belli kişilerin, ölüm olayından diğer köylerdeki akrabaları haberdar etmek üzere “ulak” olarak görevlendirildiği tarafımıza bildirilmiştir(KK-4; KK-7; KK-11). Bu kişiler görevlendirilirken çevre ve iklim şartları dikkate alınarak gidilecek mesafeye dayanıklılıkları da göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca ölünün gelmesi beklenen yakın akrabaları cenazenin bulunduğu yere ulaşmadan yıkama işlemine başlanmamasına gayret gösterilir. İletişim olanaklarının artması ve haberleşmenin kolaylaşmasıyla birlikte haberci gönderme uygulaması tarihe karışmış gözükmektedir.

Ölümün haber verildiği kişilerin başında cenaze hizmetini yürütecek Hoca/Dede yer almaktadır. Ölü evine gelen hoca ilk olarak cenazenin durumunu gözden geçirir. Aile üyelerinin gözünden kaçmış olan birtakım kusurları (avret yerlerinin tıraş edilmesi vb.) giderir. Hava şartlarına bağlı olarak eğer morga kaldırılmayacaksa, evin genişçe bir odasında serilen yatağa sırt üstü yatırılır. Çenesi başının üzerinden dolandırılan bir bezle bağlanır. Cenazenin sabit kalmasını sağlamak için ayak baş parmakları birbirine bağlanır. Şişmesini önlemek için karnının üzerine bıçak konulur. Eğer varsa özel günlerde kullandığı elbisesi ölünün üstüne örtülen bez/yorganın üzerine serilerek (KK-2; KK-3; KK-4; KK-5; KK-6; KK-8; KK-9; KK-10; KK-11) uzaktan gelecek yakınların ölü evine ulaşması beklenir.

III. b) Ölüye Okunan Ağıt

İsmail Engin, Antalya/Elmalı Akçaeniş Köyü Tahtacıları üzerine yapmış olduğu çalışmasında, defin işleminin bir sonraki güne sarkması durumunda “ölünün gecelemesi” adı verilen bir gelenekten söz etmektedir. Bu gelenek kapsamında köyde hazır bulunan “zakirler” sabaha kadar ölünün etrafında saz çalarak beyitler okumaktadırlar(Engin 1998: 108). Tahtacıların “ölünün gecelemesi” dediği uygulama, saz kullanımı ve deyişler hariç tutulursa, cenaze evinde toplanan ölü yakınlarının ağıtlar yakarak sabahlaması şeklinde Habeş bölgesi Alevi toplulukları tarafından da benzer biçimde icra edilmektedir. Bu durum M. Fuat Köprülü ve Yusuf Ziya

Yörükân tarafından İslam öncesi Türk inançlarının günümüze aktarımı olarak tanımlanmaktadır.¹⁴

Evin geniş odasının ortasına yönü kibleye gelecek şekilde hazırlanan yatağın üzerine konulan ölünün etrafında, çoğunluğu kadınlardan oluşan cenaze yakınları ağıt yakarlar. Yakılan ağıtların konusu; ölünün hayattayken başardıkları, yapmak istedikleri, yapmaya vakit bulamadıkları, geride bıraktıkları, çektiği acılar, yaşadığı sorunlar vb. şeklindedir. Ağıtlar koro şeklinde söylendiği gibi, biri diğerini takip edecek şekilde solo olarak da gerçekleşmektedir. Gözlemlerimiz, eğer ölü yakınlarından birinin hem sesi güzel hem de ağıt yakma kabiliyeti güçlüyse, birçok kimsenin özellikle yakılan ağıtları dinlemek üzere cenazeye katılım gösterdiği yönündedir. Hatta ölüye yakınlık hissetmediği halde, yakılan ağıtlardan dolayı hüznülenip ağlayanlar olmaktadır. Çoğunlukla bu türden cenazeler “ağıtı çoktu” şeklinde başkalarına da anlatılmaktadır(KK-7; KK-8; KK-9). Tarafımızca ağıt okunmayan cenazeye karşılaşılmamıştır. Ancak yerde yatan cenazenin baş ucunda çağrılan hoca tarafından Kur’an okunmaya başlandığında¹⁵ ağlama ve ağıt yakmalar kesilmekte, Arapça okunan Kur’an sessizce dinlenmektedir.

III. c) Kefen Hazırlanması

Çoğunlukla ölen kişi eğer yaşlı ise bir köşede kefenini de hazır bulundurmaktadır. Ancak hem ölünün yakın akrabaları hem de sevenleri cenaze evine gelirken, beraberlerinde kefen ve beyaz çorap getirmektedirler. Onlar için ölünün getirdikleri kefene sarılması bir övünç sebebidir. Eğer getirdikleri kefenin kullanılmadığını öğrenirlerse küskünlük ve kırgınlıklar yaşanmaktadır.

Ölünün yıkanmasına geçmeden önce kefen hazırlanmaktadır. Öncelikle kefen bezinden ölüyü yıkayacak hoca ve yardımcıları için hem ölüyü taharetlendirmeye yetecek miktarda hem de her yıkamada ayrı eldiven kullanacak sayıda eldiven dikilmektedir. Kefene bağlanacak kuşakların yanı sıra hocanın ve yardımcıların bellerine bağlayacakları peştamal de kefen bezinden kesilmektedir. Arica ölünün avret yerlerini kapatacak bez de kefenden kesilmektedir. Birçok yöreden farklı olarak ölüye kefenle birlikte pijama ve çorap da giydirilmektedir. Eğer hazır pijama getirilmemişse,

14 M. Fuad Köprülü, ellerinde kopuz bulunan şairlerin “yuğ” yani matem törenlerinde mutlaka hazır bulduklarını söylemektedir. Bkz.; (Köprülü 2009, 43) Ayrıca bkz.; (Yörükân 2013, 62,73)

15 Mehmet Yaman, ölü yıkanınca kadar yanında dua okunmayacağını söylemektedir. Bkz.; (Yaman 2012, 16) Ancak bölgedeki uygulamada farklı bir durum söz konusudur.

hoca önce pijamayı, ardından “yakasız gömlek” olarak bilinen iç kefeni, ikiye katlanmış olan kefen bezinin kapalı olan tarafından üçgen şeklinde keserek hazırlamaktadır. Daha sonra kefen getirmiş olanların gerçekleştirebilecek muhtemel dargınlıklarını önlemek amacıyla ancak aşırıya kaçmamak koşuluyla, sarılabilecek miktarda kefen bezi, tabutun içine cenaze yıkandıktan sonra kolaylıkla sarılabilecek şekilde iç kefenle birlikte yerleştirilmektedir.

III. d) Ölünün Yıkaması ve Kefen Giydirme

Ölü eğer erkekse, erkekler tarafından, kadınsa kadınlar tarafından yıkanmaktadır. Erkek cenazelerin yıkama hizmeti genellikle cenaze hizmetini yürütecek olan hoca tarafından gerçekleştirilmektedir. Kadın cenazelerini yıkama görevini ise mümkünse aynı köyden, eğer aynı köyde kimse yoksa komşu köylerden gelen kadınlar üstlenmektedir(KK-3; KK-4; KK-5; KK-6; KK-10; KK-11). Cenaze yıkamada görev alacak kişilerin abdest almaları gerekmektedir. Ölünün yıkaması çoğunlukla ölü evinde gerçekleşir. Ancak son zamanlarda cem evleri¹⁶ bu iş için kullanılmaya başlanmıştır. Cenaze için ölü evine gelen birçok kimse beraberinde sabun, yıkama lifi ve sünger getirmektedir. Sünger kullanılmadan önce cenazelerin yün ve sabun kullanılarak yıkandığı söylenmektedir(KK-4; KK-7; KK-11).

Cenazenin yıkama işlemine geçilmeden önce kazanla su kaynatılmakta ve ölünün yıkanaacağı yerin etrafı çevrilmektedir. Ölünün yıkanaacağı suyun normal insan bedenini yıkarken kullanılan sıcaklıkta olmasına dikkat edilerek kovalara doldurulan su yıkama için hazırlanan bölüme getirilmektedir. Yıkama işlemi en az iki kişinin hazır bulundurulmasına özen gösterilir. Bu iki kişiden biri suyu dökerken diğeri yıkamaktadır. Su dökülürken kullanılan maşrapanın arka tarafının ayaklara gelecek şekilde tutulmasına azami gayret gösterilmektedir. Ölüye üç defa abdest aldırılırken, üç defa da yıkanmaktadır. Yıkamaya avret yerlerinin taharetiyle başlanmaktadır. İlk olarak eller yıkandıktan sonra ağız ve burna su verilmektedir. Yüz kısmı yıkanıp, baş, kulaklar ve boyun mesh edilerek temizlenir ve ayakların yıkanmasıyla da abdest tamamlanmaktadır. Bu saydığımız birinci abdesttir. Abdestin ardından vücudun yıkamasına geçilir. Her yıkama için ayrı sabun kullanılarak, kullanılmış sabunun sonraki yıkamalarda kullanılmasından kaçınılır. Aynı şey yıkama için kullanılan eldivenler için de geçerlidir. Taharet için kullanılan eldiven atılıp, yıkama için yeni

---

16 Bölgedeki köylerde “Köy Konağı” adıyla inşa edilen binalar, son yıllarda cemevi olarak isimlendirilmeye başlanmıştır.

eldiven takılır. Yıkama için kullanılan eldiven, bir sonraki yıkamada kullanılmadığı gibi taharet için kullanılan eldiven de tekrar kullanılmamaktadır. Önce sünger yardımıyla sabun köpürtülerek baş kısmından başlayarak omuz hizası esas alınarak, ayaklarına doğru vücut köpüklenir. Bu işlem vücudun her iki tarafı için yapıldıktan sonra ölünün vücudu tertemiz olacak şekilde yıkanır ve sonra durulanır. Ardından ikinci yıkama işlemine geçilir. Aynen birinci yıkamada yapıldığı gibi ölü taharetlendirilip abdest aldırıldıktan sonra vücudu sabun köpüğüyle iyice köpüklenerek sünger yardımıyla yıkanır ve durulanır. Üçüncü yıkamaya geçildiğinde abdest sona bırakılıp önce ölünün vücudu önceki yıkamalarda olduğu gibi yıkandıktan sonra cenaze için gelenlerden “helallik suyu” dökmek ve ölüyle görüşmek isteyenler için duyuru yapılır. Bu işlem sırasında ölünün birinci dereceden yakınlarına öncelik verilir. Eğer ölü kadınsa birinci dereceden yakınları haricindekilerin “helallik suyu” dökmesine izin verilmez ancak ölü erkekse yakın akraba olmayan kadınlara müsamaha gösterilmektedir.

Helallik Suyu dökülmesi ve ölüyle görüşme sırayla yapılmaktadır. İsteyenler ölünün elini yüzünü ve başını öperler. Sonra maşrapayla alınan suyu ölünün başından ayaklarına doğru, maşrapanın arka tarafı ayaklara gelecek şekilde ve maşrapayı sağ elle tutarak “Allah, Muhammet, ya Ali” diyerek ölünün vücuduna dökerler. Bu işlemin bir defa yapılması yeterlidir. Ancak daha fazla yapmak isteyenlere de mâni olunmaz. Bölgedeki Söğütlü ve Çorak köyleriyle sınır komşusu olan ve Habeş bölgesi sınırları içerisinde yer alan Ütükyurdu köyü ile yine bölge sınırlarında yer alıp Söğütlü köyü ile sınır komşusu olan Avşar köylerinde de “helallik suyu” dökme ritüeli uygulanmaktadır. Sünni vatandaşlarımızın yaşadığı bu köylerde Alevi köylerine benzer bir şekilde ölünün yakın akrabaları ve komşuları gasilhaneye çağrılarak kefenlenmeden önce ölüyü son kez görmeleri sağlanmakta ve dileyenlerin ölünün bedenine su dökmesine ve ayaklarını yıkamasına müsaade edilmektedir(KK-6).

Görüşme ve helallik suyu dökme işlemi tamamlandıktan sonra ölüye son abdest aldırılarak kefenleme işlemine geçilmektedir. Kefenleme sırasında ilk olarak pijama ve ardından çorap giydirilmektedir. Eğer birden fazla çorap getirilmişse ve getirenler giydirilmesi hususunda ısrarcı olursa birden fazla çorap giydirilmesine çokça rastlanılmaktadır(KK-3; KK-4; KK-5; KK-7;KK-10; KK-11). Pijama ve çorap giydirildikten sonra ölü daha önceden hazırlanmış olan tabut içine konularak bir ucu tabutun baş tarafından dışarıya sarkıtılmış olan “yakasız gömlek” geçirildikten sonra ölü kefenlere sarılarak kuşaklarla bağlanıp tabutun üzeri kapatılmaktadır.

III. e) Kapı-Komşu Hakkı/Rızalık Alınması

Kefenlenen cenaze tabuta konulduktan sonra tabut üç defa kaldırılıp indirilir ve her kaldırılıştta “*Allahümme sallî ala seyidîne Muhammedin ve ala ali seyidîne Muhammet, ehli beyte verelîm salavat*” denilir. Üçüncü kaldırılıştan sonra tabut rızalık alınmak üzere topluluğun önüne getirilir. Tabutun yanında duran hoca; “*Hı. Âdem zürriyeti, Halilurrahman milleti, ahir zaman peygamberi Muhammet Mustafa ümmeti, ... (annesinin ismi) olma ... (ölünün ismi) canımızdan razı mısınız?*” Diye sormaktadır. Orada hazır bulunanlar “*razıyız*” dedikten sonra hoca aynı şekilde iki defa daha “*Hı. Âdem zürriyeti, Halilurrahman milleti, ahir zaman peygamberi Muhammet Mustafa ümmeti, ... (annesinin ismi) olma ... (ölünün ismi) canımızdan razı mısınız?*” diye sorar. Her defasında toplulukta bulunanların “*razıyız*” demesi gerekmektedir. Eğer orada hazır bulunanlardan razı olmayanlar olursa, o kişilerin rızalıkları alınmaya kadar cenaze kaldırılmamaktadır.

Rızalık alındıktan sonra tıpkı cenaze tabuta konulduktan sonra yapıldığı gibi tabut salavatlar eşliğinde üç defa kaldırılıp indirilir. Üçüncü salavatın ardından tabut omuzlanarak cenaze namazı kılınmak üzere mezarlıkta bulunan musalla taşına götürülür. Eğer köy içinde cemevi ve musalla taşı varsa cenaze namazı orada kılınmaktadır. Ancak musalla taşları genellikle köy mezarlıklarındadır. Cenaze omuzlarda kabristandaki musalla taşına doğru taşınırken, hoca (başka hocalar da varsa hep birlikte) sela veya salavatlarla cemaate eşlik etmektedir(KK-3; KK-4; KK-5; KK-10; KK-11).

III. f) Cenaze Namazı Kılınması ve Ölünün Defnedilmesi

Kabristandaki musalla taşına getirilen tabut daha önce izah ettiğimiz şekilde salavatlar eşliğinde üç defa kaldırılıp indirildikten sonra yönü kibleye gelecek şekilde musallaya yerleştirilir. Hoca tabut kendi önüne gelecek şekilde cemaatin önüne geçerek herkesin duyacağı yüksek bir sesle cenaze namazı için niyet eder. Hoca niyeti; “*Döndük kibleye, kiblemiz Kâbe-i sırrı şerife, durduk didara, uyduk Kur’an-ı azimü şan ve 12 İmama, Allah için namaza, Resulullah için salavata, meyyit için duaya, er kişi niyetiyle 4 tekbir cenaze namazında*” şeklinde yaparak, tekbir getirip Cenaze namazına başlamaktadır. Ellerin göbük hizasında sağ el üstte olacak şekilde birbirine bağlandığı ilk tekbirden sonra *Sübhaneke* duası, ikinci tekbirden sonra *Salli ve Barik* duaları, üçüncü tekbirden sonra *cenaze duası* okunmaktadır. Dördüncü tekbirden sonra önce sağa selam verilerek sağ el, sonra sola selam verilerek sol el yanlara bırakılarak cenaze namazı tamamlanmaktadır.

Cenaze namazının ardından tabut tekrar salavat eşliğinde üç defa kaldırılıp indirilir. Üçüncü kaldırılıştan sonra ölü için hazırlanmış olan mezara götürülür. İki kişi kazılmış olan mezarın içerisine girer ve dışarıda kalanların da yardımlarıyla ölüyü düşürmemeye azami gayret göstererek kabre yerleştirir. Ölünün yönü kibleye çevrilerek başının altına toprak konulur. Ölünün kendi vasiyeti veya cenaze yakınlarının istemesi durumunda yastık konulduğu da görülmektedir. Daha sonra kefenin kafa tarafı açılarak ölünün yüzüne biraz toprak serpilir ve kefen tekrar kapatılır. Ardından mezar için hazırlanmış tahtalar ölünün üstünü kapatacak şekilde yan olarak dizilir ve üzerine toprak atılmaya başlanır. Mezara toprak atılmaya başlanıldığında hoca Yasin Suresini okumaya başlar. Yasin Suresi bittiğinde mezarın kapama işlemi de tamamlanmış olur. Hoca meyyit için dua eder ve kalabalık mezarlıktan ayrılır.

Herkes ayrıldıktan sonra mezarlıkta hoca ve ölünün yakınlarından bir kişi kalır. Hoca mezara telkin verirken, ölü yakınının da mezarda beklemesi gerekmektedir. Telkin verildikten sonra eğer o gün yemek verilecekse, yemek için ölü evine veyahut da cem evine gidilir. Ancak son zamanlarda cenazenin defininin hemen ardından verilen ve “can aş” olarak bilinen uygulamaya nadiren rastlanılmaktadır. Çoğunlukla üçüncü gün ve kırkıncı gününde yemek verilmektedir.

Sonuç

Zara ilçe merkezinde olduğu gibi Habeş bölgesindeki köylerde de ilk çağlardan beri insan yerleşiminin olduğu anlaşılmaktadır. Elimizdeki bilgiler, incelediğimiz Habeş bölgesine yönelik Alevi göçlerinin 1700’lü yılların sonlarından itibaren başladığını ve bölgedeki ilk Alevi yerleşim yerinin Çevirmehan köyü olduğunu göstermektedir. Bir dönem 3000 civarında olan yerleşik Alevi nüfusu, günümüzde 800-900’e kadar düşmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında özellikle ekonomik nedenlerle yurtiçi ve yurtdışına yönelik gerçekleşen göçler etkili olmuştur.

Başta cemler olmak üzere ibadetlerini kapalı grup içerisinde pratiğe dönüştüren Alevilerin, dini görünürlüklerinin ortaya çıkmasında cenaze ritüelleri önemli rol oynamaktadır. Zira cemiyet ve toplum hayatının doğal bir sonucu olarak diğer gruplarla sosyal ilişkiye giren Aleviler, farklı etnik ve dini yapıdaki isimlerle arkadaşlık, dostluk ve hatta akrabalıklar geliştirmektedirler. Yeni dostluk ve akrabalıklar “son görev” olarak görülen cenaze ritüeline katılımı çeşitlendirerek artırmaktadır. Kuşkusuz bu yeni durum birtakım etkileşim ve değişimleri de beraberinde getirmiştir.

Örneğin; bir dönem imkânsız gibi gözükken Sünni imamların Alevi köylerindeki cenaze hizmetlerinde görev alması ya da Alevi cenazelerinin camilerden kaldırılması, nadir de olsa karşılaşılan bir durum haline gelmiştir.

Kendi içerisinde ocak ve süreklilikleri bulunan Habeş bölgesi Alevilerinin, cenaze hizmetinin icrasında ortak hareket ettiği gözlemlenmiştir. Cenaze hizmetini icra eden Hoca/Dede özelinde birtakım farklılıklar gözlemlense de yörede yer etmiş temel ritüellerde icracı Sünni imam dahi olsa, geleneksel kabul devam ettirilmiştir. Usta-Çıracak ilişkisi içerisinde kendi hocalarını yetiştiren Alevi toplumu, 1980’li yıllarla birlikte yöredeki nüfusun azalmasının yanı sıra cenaze hizmetinde görev alacak hoca sorunu da yaşamıştır. Bu sorunu aşmak için az sayıda da olsa İmam Hatip Lisesine gönderilen Alevi çocukları bulunmaktadır. Ancak yöre Alevileri, zorunlu olmadıkça cenaze hizmeti için bu isimlere müracaat etmemektedir. Genel tercih Aleviler içerisinde, Aleviler tarafından yetiştirilmiş ya da kendi kendini yetiştirmiş olan hocalardan yanadır.

Cenaze ritüelinin icrasında rızalık alınması, Kur’an okutulması ve Cenaze Namazının kaldırılması gibi konularda yörede yaşayan Alevilerce geleneğe sıkı sıkıya bir bağlılık bulunmaktadır. Aleviler arasındaki yenilikçi girişimler (Türkçe Kur’an okuma, bağlamayla cenaze kaldırma vb.) yadırganmaktadır. Rızalık alınması, Kur’an okunması gibi hususlarda, icracı hocanın yeteneğine göre küçük farklılıklar gözlemlense de cenaze yıkama ve kefenleme gibi uygulamalar yöre insanının katılım sağlamasından dolayı biri diğerinin aynı gibidir. Konumuz açısından ilginç olansa, sadece Aleviler arasında yapıldığı düşünülen ölüye “Helallik suyu” dökme geleneğine yörede bulunan “Ütükyurdu” ve “Avşar” gibi Sünni köylerinde de rastlanılmasıdır.

KAYNAKÇA

- ACAR, İsmail Hakkı (2021). *Her Yönüyle Zara*. Genişletilmiş 2. Baskı. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- ACIPAYAMLI, Orhan (1962). “İbtidailerde Ölü Gömme ile İlgili Bazı Pratikler ve İzahları”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 20 (3-4). 245-54.
- (1978). *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKTAŞ, Ali (1999). “Alevilerde Ölümle İlgili Ritüeller”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. sy 11. Eylül. 117-42.
- (2015). “Alevilerde Ölüm, Cenaze, Yas İlgili İnanış ve Ritüeller”. *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*. sy 12 (K). 17-65.
- BARAN, Mamo (2002). *Koçgiri Kuzey-Batu Dersim Ekonomi, Politika, Tarih, Kültür, Edebiyat, Dil, Din, Coğrafya*. Birinci Basım. İstanbul: Tohum Basım Yayın.
- BELER, İnan (2018). *Koçgiri Aşireti’nde Ölülere Anma Ritüelleri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- ÇELİK, Ali Rıza ve Duran, Rıza (2019). *Abeş (Şerefiye) Bölgesi Tarih, Kültür, Etnisite Boşnaklar, Ermeniler, Kürdler, Pontus-Rumlar, Türkler*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim Meâlî*, 2008.
- DOĞAN, Kadir (2020). *Alevilikte Cenaze, Nikah ve Sünnet Erkâm*. Birinci Basım. Ankara: İtalik Kitapları.
- EKEN, Galip (2006). “XIX. Yüzyılda Zara Üzerine Bazı Bilgiler”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8 (2). 99-111.
- ENGİN, İsmail (1998). *Tabtacılar*. Birinci Baskı. İstanbul: ANT Yayınları.
- FIRAT, M. Şerif (1961). *Doğu İleri ve Varto Tarihi*. İkinci Baskı. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- GASHİ, Feim (2021). “Ölüm Psikolojisi ve Ölüm Konusunda Dini İnanıcın Etkisi”. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*. sy 7 (Nisan). 80-99.
- KELEŞ, Bülent (2021). *Almanya’da Alevilerin Kurumsallaşma Süreci*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri ABD İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. 11. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- MAHIROĞULLARI, Adnan (1999). *Dünden Bugüne Zara*. Genişletilmiş 3. Baskı. Sivas: Huzur Yayınları.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (2017a). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. 1. Baskı. Ankara: BilgeSu.
- (2017b). *Etnoloji Sözlüğü*. 1. Baskı. Ankara: BilgeSu.
- SCHOPENHAUER, Arthur (2012). *Ölümün Anlamı*. Çev. Ahmet Aydoğan. 1. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- TRYJARSKİ, Edward (2012). *Türkler ve Ölüm: Geçmişten Bugüne Türklerde Ölüm Kültürü*. Çev. Hafize Er. 1. Baskı. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- TUNCEL, Lütfi F. (2001). *Tenbihnameler Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa ve Tenbihnameleri*. 2. Baskı. Sivas: Siskav Yayınları.

- YAMAN, Mehmet (2012). *Alevilik'te Cenaze Hizmetleri*. 3. Baskı. İstanbul: Can Yayınları.
- YAVUZER, Hasan (2015). *Alevi-Bektaşilikte Ölüm Ritüeli*. no: 032. Kayseri: Şiir Vakti Yayınları.
- YENİALTUN, Ali (2021). *Hakk'a Yürüme Erkanı*. Uluslararası Alevi Araştırma, Dayanışma ve Eğitim Vakfı.
- YILDIZ, Harun (2007). "Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. sy 42 (Yaz). 93-112.
- YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya (2013). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm; Şamanizm'in Diğer Dinler ve Alevilik Üzerindeki Etkileri*. 4. Basım. İstanbul: Ötüken.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Niyazi Bozdoğan, 84, Dede/Emekli, Ortaöğrenim, 06.09.2022.
- KK-2: Cafer Özata, 54, Dede/İşçi, Ortaöğrenim, Köln, 06.09.2022.
- KK-3: Zabit Bektaş, 43, Çiftçi/Hoca, Ortaöğrenim, Çevirmehan Köyü/Zara, 09.08.2021.
- KK-4: Ali Rıza Çelik, 67, Sosyolog/Hoca, Yüksekokul, 11.09.2022.
- KK-5: Metin Uludoğan, 49, İşçi/Hoca, İlkokul, 09.08.2021.
- KK-6: Sinan Yılmaz, 46, İmam, Yüksekokul, Zara, 11.08.2021.
- KK-7: Dursun Coşkun, 80, Emekli İşçi, Okuryazar, Zara, 24.08.2021.
- KK-8: Zarife Bektaş, 82, Ev Hanımı, Okuryazar, İstanbul, 04.09.2022.
- KK-9: Yeter Keleş, 73, Ev Hanımı/Çiftçi, Okuryazar değil, Zara, 23.08.2021.
- KK-10: Selahattin Şimşek, 48, Çiftçi/Hoca, Ortaöğrenim, Zara, 14.08.2022.
- KK-11: Mehmet Ali Güleç, 54, İşçi/Hoca, Ortaöğrenim, Zara, 12.08.2021.